

УДК 655.4/5

Василь Теремко,
кандидат філософських наук,
завідувач кафедри видавничої справи та редагування
Інституту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка

Відкритість до змін як ключова умова стабільності видавництва

Здійснено аналіз ситуації у вітчизняній видавничій сфері, наголошується на необхідності перегляду традиційних практик. У статті також йдеться про виклики та адаптаційні моделі діяльності сучасного видавництва.

Ключові слова: видавництво, книга, читач, видавничі стратегії, трансформації.

Для аналізу ситуації в сучасній видавничій сфері неважко роздобути необхідну інформацію і дібрати потрібний методологічний інструментарій. Значно складніше побачити майбутнє, що зумовлено надмірною її залежністю від зовнішніх чинників, більшості з яких бракує стійкості та прогнозованості. Найвірогіднішою є невідворотність випробувань все новими невизначеностями і несприятливими тенденціями, за якими також будуть нерозгаданості та важкоподоланні бар'єри. Хиткість сьогодення і туманність завтрашніх реалій не мають нічого спільного з невизначеністю у класичному її розумінні, розгадування якої доступне всім, хто володіє прогностичними технологіями. В Україні побачити майбутні події надто складно, оскільки, крім загальних тенденцій, необхідно враховувати незавершеність суспільних трансформацій, несформованість культурної політики і перенасиченість віртуального та книжкового простору іноземним компонентом. Це позбавляє видавничу сферу ресурсів саморозвитку, надійної соціокультурної основи, формування якої завжди є її політичним завданням. Наступ цифрових технологій нав'язує необхідність перегляду традиційних практик, пошуку нових джерел живучості та моделей діяльності. Викликають тривогу негативні процеси у сфері читання і культури. Об'єктивно видавці не мають упевненості в далекосяжних перспективах, знеохочені до затратних і довгострокових проєктів. За таких умов страх провалу сильніший за гіпотетичну ймовірність позитивного результату.

У несамодостатній галузі завжди не вистачає сильних і самодостатніх гравців. Сильних, але несамодостатніх ще можна відшукати, а слабких і несамодостатніх — хоч відбавляй. Надмір залежні видавництва легко відлучити від джерел живучості й позбавити навіть ілюзорної сили, тому більшість із них живе "одним днем", не надто дбаючи про фундаментальні справи. Невпевненість в основоположних питаннях позбавляє стратегічних амбіцій і демотивує до надзусиль. Ця реальність вітчизняного видавничого сьогодення навіває малооптимістичні думки про майбутнє. Над адекватними відповідями на теперішні та завтрашні системні виклики мало хто працює. За сучасних умов ніхто не може бути беззастережно впевненим у перспективах, навіть якщо докладатиме максимуму зусиль. Ключова причина цього — важкопрогнозованість динаміки культурних потреб, інтересів у сфері читання, співвідношення друкованих і цифрових продуктів. У різних країнах ці явища і процеси мають специфічні мотиваційні основи, динаміку і неоднакові наслідки. Є в них і спільні для всього світу стрижневі елементи —

витіснення традиційної книги електронними продуктами, а читання — іншими культурними практиками і формами дозвілля. До цього додаються інституційна і структурна розбалансованість галузі, критична іммобільність одних видавництв і безоглядна меркантилізованість інших. Вивершує комплекс проблем і водночас є їхньою основою несформованість культурної політики та гуманітарної зорієнтованості суспільного життя.

Традиціоналізм, який тривалий час був перевагою видавничої сфери, дедалі більше поступається інноваційності як тенденції й передумові виживання. Про це ведуть мову представники різних типологічних ніш, вважаючи, що адекватною реакцією на плінність читацьких уподобань, переваженість інформаційного простору, захараченість видавничого ринку мають стати створення книг нового покоління, наближення пропозиції до потреб читача, соціальна відповідальність (у широкому сенсі) бізнесу за якість продукту і культуру оперування ним [1, с. 30—32]. Депресивні процеси постійно посилюють контексточутливість, контекстозалежність і контекстовразливість галузі, більшість суб'єктів якої переймається проблемами виживання, а не розвитку. Для інноваційної активності необхідна впевненість у готовності ринку до неї. Депресивний ринок її не дає.

Перебування видавничої сфери у міжсистемному стані виштовхує на порядок денний проблему вибору напрямку розвитку, пріоритетності цільових орієнтирів, практик і бізнес-моделей. Одночасно постають світоглядні та психокультурні проблеми. Вичерпаність традиційного і нестійкість нового, невизначеність майбутнього, дефіцит успішних досвідів та прогностичних напрацювань є найсуттєвішими причинами низької ефективності адаптаційних і конкурентних заходів. Несформованість когнітивних, ділових структур, без яких неможлива системна діяльність, робить видавництва слабосилими перед стримувальними і руйнівними чинниками.

Інформаційна цивілізація, принісши нові можливості, очікування, методи і технології, витісняє на периферію до недавня сакралізовані орієнтації, практики, продукти та оцінювальні критерії. Для одних людей це співмірно культурній катастрофі, для інших — свідчення безупинності прогресу. У кожного своя правда і свої аргументи. Відгородитися від цих змін неможливо, як у давні часи не вдалося зупинити наступ письма, а через кілька тисячоліть — і панування друку. За логікою розвитку, традиційні практики ще довго зберігатимуть живучість, однак втрачатимуть і силу, і простір. Не за горами й радикальне інституційне перефор-

матування галузі, формування нових джерел можливостей і конкурентних центрів. Неминучі зміни в суб'єктному ландшафті, іншою стане її загальна конфігурація. Високоадаптивні, незакомплексовані, чіпкі видавництва знаходять нові ресурси для самозбереження. Крах інертних, компетентісно слабких, стратегічно безвольних стрімкішатиме. Першими і надалі занепадатимуть суб'єкти книгорозповсюдження, за ними — видавництва, адже втрати від зникнення книгарень не компенсуються результатами роботи нововідкритих. Щоправда, їх можна порахувати на пальцях. Ще на початку 90-х років ХХ ст. чисельність книгарень у десятки разів переважала кількість видавництв. Тепер це співвідношення різко змінилося. Більшість книгарень підконтрольна зарубіжним видавничим холдингам. Наслідком цього є мерчандайзингова дискримінація української книги навіть у тих, які ще недавно були її форпостами. Ослаблення проблемного напруження на цій лінії не прогнозується.

Ситуація зобов'язує моделювати діяльність та ефективно працювати в агресивному середовищі, що є важливою умовою виживання і розвитку. У статусі стратегії такий підхід зможе забезпечити самозбереження, підняти навіть слабого гравця, яким є вітчизняна видавнича галузь, на рівень, де шукають свої шанси сильні. В українських реаліях важливість цього важко переоцінити, оскільки всі пострадянські роки видавнича сфера глибинними питаннями розвитку не переймалася. Необхідних структурних, інституційних реформ не було. Мало сприяв їй управлінський чинник. Руйнівним тенденціям ніхто не протистояв, іноді їх інспірували.

Слабкість української видавничої справи вправно використали потужні російські видавництва, за стараннями яких можна побачити не тільки бізнес-інтерес. Віртуальна (привнесення ідей, цінностей, життєвих стандартів) та економічна експансія вже недалека від посягання на національну самодостатність. Адаже тенденційне формування смислообразів, ціннісних координат, життєвих настанов, циркулювання чужорідних мисленнєвих, оцінних, очікувальних систем змінюють і реальне життя. Це наводить на думку, що занепад вітчизняної видавничої справи, витіснення української книги з національного культурного простору — проблема з відтермінованими негативними наслідками і в інших сферах суспільного буття.

Найрадикальніші фундаментальні виклики видавництва значною мірою є результатом технологічного ривка, визрівання інформаційної цивілізації. Донедавна об'єктами зусиль були видавнича ідея, текст, видавничий продукт, дистрибуційні та комунікаційні процеси, що утримувало справу в режимі консервативного розвитку без посягання на канонічні правила і традиції. "Наступ цифри на літеру" змінює не лише центри уваги, практики і технології, а й світоглядні, правові, культурні засади діяльності, структуру галузі, поведінку авторів, видавництв і читачів. Тепер на передній план виходять комунікації в цільових аудиторіях (формування їх), новітні методи книготворення та дистрибуції. Якість контенту, авторитет видавничої марки втрачатимуть конкурентну самодостатність, оскільки по дорозі до читача їх випереджатимуть мобільніші та агресивніші оператори зі своїми пропозиціями. Навіть досконалі практики не завжди досягатимуть результату, від чого потерпатимуть і ціннісні основи справи.

За оцінками, витіснення друку триватиме, доки не усталиться структурне співвідношення між ним і цифрою, не зупиниться зниження інтересу до книжного читання. Однак ніхто не береться стверджувати, в яких параметрах зафіксується це співвідношення і що відбуватиметься тоді в читацькому світі. Перехід на "цифру" потребує нових компетенцій і психокультурних настанов, особливо в питаннях автономізації та кооперування, до чого готові небагато ви-

давництв. Дуже важливим є вибір моменту для старту та операційно-інструментальних стратегій. Наразі події розвиваються не надто динамічно. Можливо, тому, що видавництва, які навчилися створювати зручний для різноформатного використання контент, забезпечили його захист, налагодили багатоканальну дистрибуцію, ще не отримали результатів на рівні "розумного прибутку". На заваді стали незначний масштаб попиту, недосконалість бізнес-моделей та їхнього операційного забезпечення.

В'ялість переключення на "цифру" виправдовується стриманими розмірковуваннями над тим, що твердження про зорієнтованість молоді на інформацію, а не на книгу, перебільшені і не позбавлені "комп'ютерного фундаменталізму"; створювані цифровою культурою блага не витісняють друк, а доповнюють його; цифрові продукти навіртають до традиційної книги як непересічної цінності й джерела "вершинних переживань" (А. Маслоу) та самоактуалізації. Певний час стримувало активність і те, що "цифра" розростається лише у США, а Європа не надто поспішає відмовлятися від друку. Однак уже у 2012 році електронна книга захопила у Німеччині 7% ринку.

У багатьох країнах реально відбувається переструктурування галузі з огляду на тенденції, що набирають силу. Великі диверсифіковані холдинги переконливо фіксують присутність і в цифровій сфері, не здаючи позицій там, де працюють здавна. Підпорядковане цій тенденції також інтегрування видавничої справи з медіа-індустрією — проникнення видавництв у структуру мультимедійних компаній або функціонування їх як одиниць диверсифікованого медійного бізнесу. Цей перехід успішно застосований у сегменті дитячої продукції, коли своєрідний медійний конгломерат представляє сюжету і героїв у "форматі телевізійних мультсеріалів у канцтоварах, розмальовках, навчальних і розвивальних книгах, журналах" [2, с. 12]. Він реально задіє синергетичний механізм, однак доступний не всім, бо потребує солідних інвестицій. Видавництвам з обмеженими можливостями доведеться шукати свої шанси у невеликих нішах. Стосовно цього може обнадійувати міркування, що ринок електронних книг мінімізує нерівність умов конкуренції [2, с. 23]. Проте беззастережно його сприймати було б надто ризикованим спрощенням. Тут теж діють специфічні фактори сили, є зловживання нею, будуть конкурентні тріумфи і провали.

У цих процесах деструктивними і дратівливими факторами є піратство, засилля контрафактної продукції. Сучасна система правового забезпечення видавничої діяльності вже не відповідає реаліям її функціонування: не збалансовані інтереси авторів, правовласників, видавництв і користувачів контенту. Назріла необхідність унормувати статус безоплатних ліцензійних угод, вільних ліцензій, оперування частинами (фрагментами) об'єктів авторського права, одностороннє розпорядження ними (дозвіл на використання). На порі й запровадження мобільних процедур реєстрації та реалізації авторських прав: єдиного реєстру, уніфікованої системи шифрування творів і обліку операцій з ними; простих договірних моделей; зручних платіжних систем; єдиних правил поведінки в типових ситуаціях. У цій площині — протистояння псевдоавторству, привласненню текстів, примітивним їхнім переробкам, потоку псевдокниг, скочуванню галузі у стихію самвидаву, намаганням знівелювати роль видавництва у творенні книги.

Книга і видавнича справа завжди розвивалися завдяки потягу до знань і надбань культури. Світ давно усвідомив силу читання як антропологічного проекту. І здавалося, що так буде завжди. Тому втрата читанням статусу життєвої стратегії особистості застала видавництва знеацька, значною мірою — не без їхніх старань. Саме їм доведеться взяти на себе провідну роль у боротьбі за відновлення статусу

читання як чинника розвитку особистості. Ще одна правда — людство переучується читати, в його інформаційній мозаїці домінують так звані меми — фрагменти текстів, цитати, відеоінформація та інфографіка, що, нагадуючи ієрогліфічне письмо, діють і як демомотиватори читання. Використання гаджетів відкрило можливість для самоінтегрування не лише у простір ідей і змісту тексту, а й у світ представлених у ньому фізичних явищ.

Видавнича галузь функціонує у стратегічному партнерстві з бібліотечною системою. Нині обом середовищам доводиться конкурувати з агрегаторами і провайдерми цифрового контенту, піратськими сайтами та адаптовуватися до вимог інформаційної цивілізації. Тривалий час найважливішою для бібліотеки була тиша як умова самозаглибленого читання. Тепер туди приходять і для читання, і для отримання інформації будь-якого технологічного формату, і для спілкування. У зв'язку із цим постає проблема розвитку друкованих фондів (у США та Європі 30—40% книг закуповують бібліотеки) і створення електронного ресурсу, придбання права на його використання. Бібліотеки ставатимуть відкритими і для публічних заходів — дискусій, презентацій, конференцій тощо. Останніми роками з різними динамікою, претензіями на масштабність і легітимністю формуються електронні бібліотеки у сфері вищої освіти. У зв'язку з цим до переліку актуальних справ додається і необхідність створення в Україні національного електронного ресурсу навчальних видань, який би об'єднав розрізнені електронні фонди і колекції, володів правовою легітимністю, був оснащений зручними сервісами. Щоправда, відразу постане проблема якості текстів.

Видавнича галузь виявилася надто піддатливою індустріалізованим орієнтаціям. Унаслідок цього сформувалися "особливий тип ставлення до читання, особливий тип читання та особливий тип розуміння книжкового простору як простору переважно бізнесу" [3, с. 25]. Книга втрачає гуманітарну, а читання — культурну і людинотвірну ролі. З огляду на це неминучі повернення у книжковий простір діяльності гуманітарного пафосу, відновлення книгоцентричних орієнтацій людей, соціальної ролі книги і читання, поєднання гуманітарних критеріїв діяльності з бізнес-орієнтованими підходами. На рівні фахівців та експертів такі настанови атестовано як "антропологічний поворот" [3, с. 26].

Повернення книги в життєвий світ сучасної людини є однаково важливим завданням авторів, видавництва, школи, засобів масової інформації. У цій справі повага до ціннісних основ книжності важлива не менше, ніж нові підходи і стилі. У того, що книга і читання опинилися поза системою життєвих цінностей багатьох людей, є принципово важливі соціокультурні причини. Вони закорінені в цілєтвірних основах суспільного життя. Як відомо, у 60—70-ті роки минулого століття дітей до читання заохочували не надто освічені їхні батьки, бо сподівалися на соціальну силу освіти і книгу як її ключовий чинник. Сьогодні домінує тип мислення і суспільної свідомості, заснований на недалекоглядному меркантилізмі. Об'єктивними причинами ослаблення видавничої галузі є зорієнтованість на сировинний експорт вітчизняної економіки, переважання в ній низькотехнологічних виробництв. Це демомотивує великий бізнес до розвитку внутрішнього ринку та інтелектуального потенціалу людських ресурсів, орієнтації на середній клас як генератора, рушія і стабілізатора суспільних процесів. Подібно виявляє себе і політичний чинник. Суб'єктивні перешкоди спричинені невіглаством, інтелектуальними лінощами, міфологічністю і фарисейством в аналізі галузевих проблем.

Дається взнаки і те, що основні капіталозосні бізнес-моделі видавництва зорієнтовані на відносини із суб'єктами, що контролюють ресурси, а не на маркетингові технології та повноцінні стратегії. Звідси походять деформування конку-

рентного середовища, ірраціональні самооцінки, намагання нав'язати іншим учасникам ринку свою волю. Це — одна із найпроблемніших галузевих тенденцій. Вона несе загрози і тим, хто її культивує, оскільки не робить їх реально сильнішими і формує довкола агресивно недовірливе, реваншистськи налаштоване середовище.

Недооцінювання процесів у сфері ідей і духу, спекуляції в гуманітарних питаннях, незахищеність і вразливість вітчизняного віртуального простору, ділова та етична незрозумілість суб'єктів галузі вихолощують оптимізм із роздумів про її перспективи. Навіть поодинокі вдалі моделі не спростовують таких переконань. Кожне покоління книжників переживає адекватні своєму часові випробування змінами. І таких випробувань ставатиме дедалі більше, оскільки світ постійно ускладнюється і прискорюється, розширюючи територію невизначеності, кидаючи виклики, перед якими одні приречено капітулюватимуть, інші знаходять нові сили для їхнього подолання. Умови, в яких опинилися сучасні видавництва, зобов'язують тримати відкритими до змін і очі, і розум; визнавати правду реалій і здобуватися на правильні судження, рішення та раціональні дії; культивувати оптимістичний тип мислення і світорозуміння; розв'язувати гострі проблеми і думати про те, що може невдовзі відбутися. Наразі видавництва не наважаться впевнено охарактеризувати своє майбутнє, бо у всьому світі справа переживає тривожні події. Руйнуються, переешелонуються ієрархії сильних, рідіють ряди слабких. Оптимістичним заявам явно бракує раціональної основи. Певні сподівання вселяє логіка конструктивного заперечення, згідно з якою на інтереси книги як носія смислів і цінностей мали б працювати фактори, які наразі працюють проти неї. Ідеться про ймовірне переключення читацької уваги зі способів донесення тексту на його зміст, а у змісті — із розважальних аспектів на ціннісні та розвивальні. У системі цих старань бізнес-інтереси знаходять природніші поєднання з гуманітарними орієнтаціями, можливо, окресляться і сприятливий політичний чинник.

Свого часу мудрий та успішний японський власник компанії і менеджер Коносукі Мацусіта зауважив, що "жодна людина в жодну епоху не була вільна від занепокоєння стосовно майбутнього" [4, с. 126]. І тепер ці слова надзвичайно точно відображають емоції та розмірковування щодо видавничої сфери України. Факти і тенденції особливого оптимізму не вселяють. Досвід переконує, що поразки починаються в головах і часто стаються за мить до успіху. А він приходить до тих, хто відкритий до змін і будь-яку невдачу сприймає як крок до вершин.

Список використаної літератури

1. Ильин А. Тренд — твой друг / Алексей Ильин // Книжная индустрия. — 2012. — № 8. — С. 30—32.
2. Трудности перевода : по материалам конф. "Книга завтрашнего дня: инновации в книгоиздании и технологиях продаж" // Книжная индустрия. — 2012. — № 8. — С. 12—21.
3. Апокалипсис, депрессия, оптимизм? Нет, просто карта! // Книжная индустрия. — 2012. — № 8. — С. 22—29.
4. Мацусита К. Миссия бизнеса / Коносукэ Мацусита. — 2-е изд. — М. : Альпина Паблишер, 2010. — 189 с.

Осуществлен анализ ситуации в отечественной издательской сфере, акцентируется на необходимости пересмотра традиционных практик. В статье также идет речь о вызовах и адаптационных моделях деятельности современного издательства.

Current situation with Ukrainian publishing business is analyzed. Emphasis is made on changes in traditional practices. Also in the article is about the challenges and adaptation models of activities of the modern publishing house.

Надійшла в редакцію 18 жовтня 2012 року